

1. Nález Ústavního soudu sp. zn. II. ÚS 3112/17 ze dne 20. 2. 2018; N 30/88 SbNU 431

K osvobození od soudního poplatku účastníka ve výkonu trestu

Nález Ústavního soudu - senátu složeného z předsedy senátu Ludvíka Davida (soudce zpravodaj) a soudců Kateřiny Šimáčkové a Vojtěcha Šimíčka - ze dne 20. února 2018 sp. zn. II. ÚS 3112/17 ve věci ústavní stížnosti R. L., zastoupeného Mgr. Ing. Michalem Diamantem, advokátem, advokátní kancelář se sídlem Budečská 1028/16, Praha 2, proti usnesení Nejvyššího soudu ze dne 8. 8. 2017 č. j. 28 Cdo 3275/2017-116, usnesení Krajského soudu v Brně ze dne 2. 3. 2017 č. j. 70 Co 37/2017-24 a usnesení Městského soudu v Brně ze dne 10. 1. 2017 č. j. EPR 158454/2016-14, jimiž bylo rozhodnuto, že se stěžovateli nepřiznává osvobození od soudního poplatku, za účasti Nejvyššího soudu, Krajského soudu v Brně a Městského soudu v Brně jako účastníků řízení a M. Š. jako vedlejšího účastníka řízení.

I. Usnesením Nejvyššího soudu ze dne 8. 8. 2017 č. j. 28 Cdo 3275/2017-116, usnesením Krajského soudu v Brně ze dne 2. 3. 2017 č. j. 70 Co 37/2017-24 a usnesením Městského soudu v Brně ze dne 10. 1. 2017 č. j. EPR 158454/2016-14 došlo k porušení práva na přístup k soudu podle čl. 36 odst. 1 Listiny základních práv a svobod a čl. 6 odst. 1 Úmluvy o ochraně lidských práv a základních svobod.

II. Tato usnesení se proto ruší.

Odůvodnění

I. Rekapitulace průběhu řízení, obsahu ústavní stížnosti a vyjádření účastníků řízení

1. Stěžovatel vykonává čtyřletý trest odnětí svobody. Krajský soud v Brně (dále též jen "krajský soud") ho v roce 2014 pravomocně shledal vinným ze spáchání zločinu zpronevěry a přečinu úvěrového podvodu. Stěžovatel tyto trestné činy spáchal při výkonu advokacie. Manipuloval s advokátními úschovami.

2. V srpnu 2016 stěžovatel podal návrh na vydání elektronického platebního rozkazu proti jednomu ze svědků v jeho trestní věci (dále jen "žalovaný"). Požadoval, aby Městský soud v Brně (dále též jen "městský soud") žalovanému uložil povinnost zaplatit mu částku 700 000 Kč s příslušenstvím. Žalovaný totiž podle stěžovatele tuto částku poukázal na svůj soukromý účet z provozního účtu stěžovatelovy advokátní kanceláře. Spolu s podáním návrhu na vydání elektronického platebního rozkazu stěžovatel požádal městský soud o osvobození od soudního poplatku. Jeho výše činila 28 000 Kč. Uváděl, že ve výkonu trestu pracuje. Po odečtení nákladů na výkon trestu činí jeho měsíční odměna 350 Kč. Jeho veškerý majetek postihly exekuce. A navíc je proti němu vedeno insolvenční řízení.

3. Městský soud stěžovateli osvobození od soudního poplatku napadeným usnesením nepřiznal. Zdůraznil, že jde o specifický institut, který zamezuje vyloučení z realizace ústavně zaručeného práva na přístup k soudu, pokud se jednotlivec z objektivních důvodů ocitl v nepříznivých poměrech. Situace, ve které se stěžovatel ocitl, je však důsledkem jeho trestné činnosti. Kvůli výkonu trestu odnětí svobody nemůže vykonávat advokátní praxi, která byla zřejmě hlavním, nebo přinejmenším významným zdrojem jeho příjmů. Stěžovatel si podle městského soudu mohl vzhledem ke svým rodinným a sociálním poměrům finanční částku na zaplacení soudního poplatku opatřit. Nevedlo by to k vážnému ohrožení výživy a uspokojování jiných nezbytných potřeb jeho samotného a členů jeho rodiny. Stěžovatel se dokonce nechal v této věci zastoupit advokátem. Jeho odměnu v návrhu na vydání elektronického platebního rozkazu vyčíslil na 34 200 Kč. Pokud si může opatřit finanční částku na odměnu právního zástupce, pak je podle městského soudu schopen opatřit si rovněž finanční částku na zaplacení soudního poplatku. Městský soud proto žádosti stěžovatele nevyhověl.

4. Stěžovatel se proti usnesení městského soudu odvolal. Krajský soud však prvostupňové rozhodnutí potvrdil. Neshledal u stěžovatele předpoklady pro osvobození od soudního poplatku. Zavinění na tom, že stěžovatel nemá žádný příjem, krajský soud spatřoval výlučně v jeho chování. Možnosti dosáhnout jakéhokoliv příjmu se zbavil vlastním protiprávním chováním. Krajský soud doplnil, že stěžovatel dosud vlastní nemovité věci. Jeho majetkové poměry proto osvobození od soudního poplatku neodůvodňují, byť tyto nemovitosti postihla exekuce. Přiznání osvobození od soudního poplatku v plné výši je navíc podle krajského soudu výjimečné, existují-li pro něj zvlášť závažné důvody. Nedostatek prostředků na účtu či v hotovosti neznamená nárok na osvobození od soudního poplatku. Pouze mimořádné případy, ve kterých se poplatník nezaviněně ocitne v celkově nepříznivé situaci, k němu mohou vést.

5. Usnesení krajského soudu stěžovatel napadl dovoláním u Nejvyššího soudu. Podle názoru dovolací instance však napadené rozhodnutí krajského soudu odpovídá ustálené rozhodovací praxi. Krajský soud komplexně zhodnotil stěžovatelovy poměry, jak plynou z obsahu spisu. Stěžovateli nepřiznal osvobození od soudního poplatku, protože se výlučně svým protiprávním jednáním zbavil možnosti dosáhnout jakéhokoliv jiného příjmu, než který mu plyne z odměny z pracovní činnosti v rámci výkonu trestu

odněti svobody. Je navíc spoluvlastníkem specifikovaných nemovitých věcí. Jejich zatížení zástavními právy v důsledku exekuce nehrálo roli. Podobné úvaze krajského soudu nelze podle Nejvyššího soudu vytknout nesprávnost či nepřiměřenost.

6. Stěžovatel v ústavní stížnosti namítá, že určujícím kritériem, na jehož základě soudy mají rozhodovat o žádosti o osvobození od soudního poplatku, má být objektivní (ne)schopnost zaplatit soudní poplatek ve stanovené výši. Pokud účastník řízení soudní poplatek objektivně nemůže zaplatit, lze osvobození nepřiznat zásadně jen v případě, že jde o svévolné či zjevně bezúspěšné uplatňování práva. Obecné soudy nehodnotily objektivní schopnost stěžovatele zaplatit soudní poplatek. Zaměřily se na důvody z minulosti, pro které se v neschopnosti ho uhradit ocitá. Ústavní soud přitom označil postup obecných soudů, které při rozhodování o osvobození od soudních poplatků nevycházely z aktuálních majetkových poměrů, ale z příčin, pro které se stěžovatel dostal do tíživé finanční situace, za rozporný s garancí spravedlivého procesu [viz nálezn. sp. zn. IV. ÚS 659/12 ze dne 11. 11. 2014 (N 204/75 SbNU 287)]. Vrchní soud v Praze navíc stěžovatele v jiné věci za skutkově stejných okolností od soudního poplatku osvobodil. Toto rozhodnutí stěžovatel obecným soudům předkládal, soudy ho však přecházely. Podle obecných soudů je třeba zvážit konkrétní okolnosti každého případu a posoudit, zda převážila hlediska svědčící pro osvobození, či nikoliv. Na majetkové situaci stěžovatele se však oproti situaci, kterou posuzoval Vrchní soud v Praze, nic nezměnilo. Proto vidí v rozdílnosti rozhodování soudů o jeho osvobození od soudního poplatku libovůli.

7. Argumentace obecných soudů by v zásadě vedla k nemožnosti osvobodit od soudního poplatku všechny, kdo jsou nemajetní v důsledku trestní represe. Paušální odepření přístupu k soudu osobám ve výkonu trestu, odsouzeným za úmyslný trestný čin, tak vede k jejich opětovnému trestání bez zákonné opory. Obecné soudy stěžovateli nepokrytě "vyčetly", že ho jako osobu práva znalou zastupuje advokát. Nevzaly v úvahu, že stěžovatele do značné míry omezuje ve výkonu jeho práv už samotný výkon trestu. Uvedly, že pokud si stěžovatel může opatřit částku na odměnu právního zástupce, pak může zaplatit i soudní poplatek. Dokonce naznačily, že za něj soudní poplatek může zaplatit jiná osoba. Za stavu rozděleného společného jmění manželů a několika exekučních a insolvenčních řízení však tento "argument" působí jako výsměch. Obecné soudy diskriminují stěžovatele v přístupu k soudu. Pro vyhovění jeho žádosti stanovily podmínku, kterou stěžovatel nemůže ovlivnit. Nemůže zajistit, aby za něj bez právního důvodu poplatek zaplatila třetí osoba. Pokud by Ústavní soud uznal konstrukci, podle které osvobození od soudního poplatku nelze přiznat tam, kde jiná osoba může za žadatele zaplatit soudní poplatek, vytvořil by svévolnou překážku přístupu k soudu.

8. Stěžovatel nedisponuje dostatečnými příjmy. Nemůže nakládat s majetkem kvůli exekučním příkazům. Má za několika dlužníky pohledávky, jejichž vymožení ovlivní rozhodnutí o jeho potenciálním úpadku. Napadená rozhodnutí stěžovateli brání v realizaci jeho práv, protože povedou k zastavení řízení. V případě promlčení předmětného nároku dojde k podstatnému zmenšení majetkové podstaty stěžovatele, což povede k sekundárnímu poškození práv věřitelů stěžovatele. Obecné soudy v zásadě vůbec nerozporovaly, že stěžovatel naplnil základní podmínky pro přiznání osvobození od soudního poplatku. Krajský soud dokonce uznal, že návrh stěžovatele ani nepředstavuje zjevně bezúspěšné uplatňování nebo bránění práva. Přesto soudy rozhodly v rozporu se skutkovými zjištěními. Stěžovatel nemůže souhlasit s názorem krajského soudu, že majetkové poměry neodůvodňují osvobození, pokud stěžovatel dosud vlastní nemovité věci, byť je postihla exekuce. Nemůže se ubránit dojmu, že obecné soudy primárně šetřily zájem státu na úhradě soudního poplatku. Stěžovatel také v průběhu řízení namítal, že rozhodnutí městského soudu chybně vydala vyšší soudní úřednice. Zákon a judikatura Ústavního soudu však vyžadují rozhodnutí předsedy senátu.

9. Nejvyšší soud ve svém vyjádření k ústavní stížnosti zopakoval svůj názor, že nemůže krajskému soudu cokoliv vytknout, pokud stěžovateli nepřiznal osvobození od soudního poplatku s odůvodněním, že se stěžovatel výlučně svým protiprávním jednáním zbavil možnosti dosáhnout jakéhokoli jiného příjmu, než který mu plyne z pracovní činnosti v rámci výkonu trestu, a je navíc spoluvlastníkem specifikovaných nemovitých věcí, byť zatížených zástavními právy. Totožný závěr Nejvyšší soud uznal ve skutkově obdobné věci již v minulosti (viz usnesení Nejvyššího soudu ze dne 27. 5. 2015 sp. zn. 28 Cdo 1680/2015). Ústavní stížnost proti tomuto usnesení Ústavní soud odmítl usnesením sp. zn. III. ÚS 2473/15 ze dne 22. 10. 2015 (v SbNU nepublikováno, dostupné stejně jako ostatní rozhodnutí Ústavního soudu na <http://nalus.usoud.cz>). Mimo jiné uvedl, že "obecné soudy, včetně Nejvyššího soudu se přiměřeným způsobem vyjádřily jak k obecným podmínkám, za nichž lze osvobození od soudních poplatků přiznat, tak k jejich průmětu do konkrétních majetkových poměrů stěžovatele, včetně obhajitelné úvahy, že příčiny toho, že je jeho celková materiální situace nepříznivá, spočívají výlučně v jeho protiprávním jednání". Nejvyšší soud proto navrhl, aby Ústavní soud stížnost odmítl nebo zamítl.

10. Krajský soud ve svém vyjádření k ústavní stížnosti setrval na názoru, že institut osvobození od soudních poplatků lze využít pouze výjimečně. Jen mimořádné případy, ve kterých se poplatník ocitne v celkově nepříznivé situaci nezávisle, nikoliv například v důsledku svého nezodpovědného podnikání či hospodaření, mohou vést k osvobození od soudních poplatků. Podle názoru krajského soudu se výlučně stěžovatel svým protiprávním jednáním zbavil možnosti dosáhnout jakéhokoli jiného příjmu. Krajský soud shledal stejné předpoklady pro neosvobození, jaké zdůraznil Nejvyšší soud v citovaném usnesení. U stěžovatele nevznikl žádný zvlášť závažný důvod pro osvobození od soudních poplatků. Je zapotřebí zohlednit i obecnou právní zásadu *ius ex iniuria non oritur* (z bezprávi právo nevznikne). V přímém důsledku vlastního protiprávního jednání nemůže stěžovateli vzniknout právo (na osvobození od soudních poplatků). Nemůže obstát ani argumentace, že obecné soudy vycházely ze skutečností, které nastaly v minulosti, a nikoliv z aktuálních majetkových poměrů. Ad absurdum by podle této logiky nemohly soudy přihlídnout ani k účelovému zbavování se majetku ze strany žadatele o osvobození od soudních poplatků. Není rozhodující pouze to, zda žadatel má či nemá momentálně k dispozici finanční prostředky.

11. Vyšší soudní úřednice městského soudu ve svém vyjádření odkázala na odůvodnění napadeného rozhodnutí. Ústavní soud zaslal ústavní stížnost k vyjádření i žalovanému jako vedlejšímu účastníkovi řízení o ústavní stížnosti, ten však ve stanovené lhůtě nijak nezareagoval.

II. Právní posouzení

12. Ústavní stížnost splňuje všechny požadované náležitosti a podmínky pro její projednání, které stanoví Ústava a zákon č. 182/1993 Sb., o Ústavním soudu, ve znění pozdějších předpisů, (dále jen "zákon o Ústavním soudu"). Po zvážení argumentace obsažené v ústavní stížnosti a obsahu napadených rozhodnutí i vyžádaného spisového materiálu dospěl Ústavní soud k závěru, že ústavní stížnost je důvodná.

13. Stěžovatel v ústavní stížnosti zejména namítá, že mu obecné soudy odepřely přístup k soudu, protože ho neosvobodily od soudního poplatku. Tvrdí, že ho s ohledem na své majetkové poměry objektivně není schopen uhradit. Obecné soudy ho jako odsouzeného, vykonávajícího trest odnětí svobody, při posuzování žádosti o osvobození od soudního poplatku diskriminovaly. Kromě toho stěžovatel namítá, že usnesení městského soudu chybně vydala vyšší úřednice. Měl ho vydat předseda senátu.

II. a) Obecné principy

14. Ústavní soud připomíná, že z práva na spravedlivý proces ve smyslu čl. 6 odst. 1 Úmluvy o ochraně lidských práv a základních svobod (dále jen "Úmluva") a čl. 36 odst. 1 Listiny základních práv a svobod (dále jen "Listina") plyne závazek státu, aby v jeho právním systému existoval účinný právní prostředek nápravy umožňující domáhat se občanských práv (viz např. rozsudek Evropského soudu pro lidská práva ze dne 12. 11. 2002 ve věci Běleš proti České republice, stížnost č. 47273/99, § 49). Z práva na spravedlivý proces tedy plyne "právo na soud" a přístup k němu (viz rozsudek pléna Evropského soudu pro lidská práva ze dne 21. 2. 1975 ve věci Golder proti Spojenému království, stížnost č. 4451/70, § 36). Právo na přístup k soudu však neplatí absolutně. Toto právo lze omezit. Ústavní soud nicméně musí zkoumat, zda omezení práva na přístup k soudu nezasahují do samotné podstaty tohoto práva. Omezení práva na přístup k soudu bude odpovídat zárukám spravedlivého procesu pouze tehdy, pokud vede k legitimnímu cíli a existuje zde přiměřený vztah mezi použitými prostředky a sledovaným cílem (viz např. rozsudky Evropského soudu pro lidská práva ze dne 28. 5. 1985 ve věci Ashingdane proti Spojenému království, stížnost č. 8225/78, § 57; ze dne 20. 4. 2004 ve věci Bulena proti České republice, stížnost č. 57567/00, § 29; či rozsudek velkého senátu Evropského soudu pro lidská práva ze dne 18. 2. 1999 ve věci Waite a Kennedy proti Německu, stížnost č. 26083/94, § 59, aj.).

15. Je namístě rovněž připomenout, že cílem Úmluvy i Listiny je ochrana práv, která nejsou teoretická a iluzorní, nýbrž praktická a účinná. S ohledem na to, jak významné místo zastává právo na spravedlivý proces v demokratické společnosti, se tento vůdčí princip Úmluvy a Listiny týká rovněž práva na přístup k soudu (viz rozsudek Evropského soudu pro lidská práva ze dne 28. 10. 1998 ve věci Ait-Mouhoub proti Francii, stížnost č. 22924/93, § 52). Bylo by neslučitelné s čl. 6 odst. 1 Úmluvy a čl. 36 odst. 1 Listiny, pokud by stát mohl odejmout soudům pravomoc rozhodovat o cele' množině občanskoprávních žalob nebo by se mohl zbavit veškeré odpovědnosti vůči určitým skupinám osob (viz např. rozsudek Evropského soudu pro lidská práva ze dne 21. 9. 1994 ve věci Fayed proti Spojenému království, stížnost č. 17101/90, § 65).

16. Evropský soud pro lidská práva pak ve své judikatuře nevylučuje, že zájmy na řádném výkonu spravedlnosti mohou ospravedlnit určitá finanční omezení přístupu jednotlivce k soudu. Naplnění povinnosti zajistit účinný přístup k soudu neznamena pouze zdržení se určitého konání ze strany státu, ale může vyžadovat také různé formy jeho aktivního (pozitivního) konání. Z čl. 6 odst. 1 Úmluvy nicméně nelze vyvodit ani neomezené právo na bezplatnou právní pomoc ze strany státu v civilních sporech, ani právo na bezplatné řízení v těchto věcech (viz rozsudek Evropského soudu pro lidská práva ze dne 19. 6. 2001 ve věci Kreuz proti Polsku, stížnost č. 28249/95, § 59). Povinnost zaplatit soudní poplatek v souvislosti s podáním žaloby k civilním soudům tedy nelze považovat za omezení práva na přístup k soudu, které by bylo samo o sobě neslučitelné s čl. 6 odst. 1 Úmluvy.

17. Avšak výše poplatku ve světle zvláštních okolností konkrétního případu, včetně povinnosti dotyčné osoby poplatků v takové výši zaplatit, spolu s fází řízení, ve které omezení přístupu k soudu vzniklo, jsou faktory, které hrají roli při hodnocení, zda právo na přístup k soudu bylo porušeno, či nikoliv (Kreuz proti Polsku, § 60). Zvláště přísný přezkum je namístě, pokud soudní poplatek slouží primárně jen k zajištění finančního příjmu do státního rozpočtu, a nikoli např. k zajištění prostředků na náhradu nákladů řízení protistrany v případě podání opravného prostředku, který se nejvíce mít naději na úspěch [viz rozsudek Evropského soudu pro lidská práva ze dne 26. 7. 2005 ve věci Podbielski a PPU Polpure proti Polsku, stížnost č. 39199/98, § 65; blíže ke všemu viz Kmec, J. Kapitola XVI [Právo na spravedlivý proces (čl. 6 EÚLP)]. In: Kmec, J., Kosař, D., Kratochvíl, J., Bobek, M. Evropská úmluva o lidských právech. Praha: C. H. Beck, 2012. s. 565].

18. Ústavní soud se ve své judikatuře vztahující se k rozhodnutím o osvobození od placení soudních poplatků opakovaně vyjádřil, že zpravidla nemohou být předmětem ústavní ochrany [viz např. nálezy sp. zn. III. ÚS 2603/17 ze dne 5. 12. 2017 (N 226/87 SbNU 587), bod 29]. Samotný spor o osvobození od soudních poplatků obyčejně nedosahuje intenzity opodstatňující porušení základních práv a svobod. Rozhodnutí o splnění zákonem stanovených podmínek pro takové osvobození spadá hlavně do rozhodovací sféry obecných soudů. Ústavnímu soudu zásadně nepřísluší jejich závěry ohledně důvodnosti uplatněného nároku

přehodnocovat. Případy, ve kterých Ústavní soud ústavní stížnost otevřel věcnému posouzení, jsou relativně výjimečné. Týkají se specifických otázek [kupříkladu osvobození od soudního poplatku právnických osob - srov. nálezy sp. zn. I. ÚS 13/98 ze dne 11. 5. 1999 (N 71/14 SbNU 107) či sp. zn. IV. ÚS 3543/12 ze dne 27. 2. 2013 (N 33/68 SbNU 351)]. Nebo v nich šlo "o svévolný výklad, např. nerespektování kogentní normy, anebo o interpretaci, jež je v extrémním rozporu s principy spravedlnosti" [viz nálezy sp. zn. IV. ÚS 289/03 ze dne 31. 8. 2004 (N 125/34 SbNU 281)]. K tomu by v případě rozhodnutí soudu o osvobození od soudních poplatků mohlo dojít jen v případě svévolného použití podústavního práva, kterému by chybělo jakékoliv zdůvodnění anebo by v extrémní míře vybočovalo z rámce vymezeného principy spravedlnosti [viz nálezy sp. zn. IV. ÚS 121/11 ze dne 17. 5. 2011 (N 96/61 SbNU 489)].

19. Ústavní soud v některých konkrétních nálezech blíže popsal, v jakých případech lze hovořit o vybočení z rámce vymezeného principy spravedlnosti. Již v nálezu sp. zn. IV. ÚS 289/03 ze dne 31. 8. 2004 (N 125/34 SbNU 281) konstatoval, že zákon sice stanoví povinnost uhradit soudní poplatek jako podmínku postupu při uplatňování práva v civilním procesu, ale současně upravuje okolnosti, za nichž lze tuto podmínku prominout. Podle Ústavního soudu nelze rozlišovat potenciální žadatele o tuto výjimku podle způsobu a okolností, za nichž vznikl problém, který je předmětem řízení. Nelze rozlišovat účastníka podle povolání či profese. Obecné soudy mají naopak při posuzování opodstatněnosti návrhu na osvobození od soudních poplatků vycházet zásadně z aktuálních majetkových poměrů, nikoliv tedy minulých či budoucích [srov. nálezy sp. zn. I. ÚS 731/13 ze dne 22. srpna 2013 (N 151/70 SbNU 401) či nálezy sp. zn. IV. ÚS 659/12 ze dne 11. 11. 2014 (N 204/75 SbNU 287)].

20. Ústavní soud také dodává, že je v obecné rovině nežádoucí rozdílná rozhodovací praxe soudů o "totožných", resp. obdobných věcech. Ústavní soud již v minulosti podotkl, že materiální právní stát je vystaven mimo jiné na důvěře občanů v právo a právní řád. Stabilitu práva, právní jistotu jednotlivce a v konečném důsledku též míru důvěry občanů v právo a v instituce právního státu jako takové proto ovlivňuje i to, jakým způsobem orgány aplikující právo - tedy především soudy - přistupují k výkladu právních norem. Princip rovnosti před zákonem pak znamená, že zákon by měl být vykládán pro všechny případy splňující stejné podmínky stejně [viz nálezy sp. zn. I. ÚS 3324/15 ze dne 14. 6. 2016 (N 113/81 SbNU 771) a sp. zn. II. ÚS 566/05 ze dne 20. 9. 2006 (N 170/42 SbNU 455)].

21. Z pohledu účastníka řízení je poukaz na předchozí relevantní rozhodnutí soudu v obdobné věci zásadní argument, který má potenciál daný spor rozhodnout. V takovém případě, jak vyplývá z ustálené judikatury Ústavního soudu i Evropského soudu pro lidská práva, musí soudy tento argument vzít v potaz a vypořádat se s ním v odůvodnění svého rozhodnutí. Tato povinnost je odrazem práva účastníka být slyšen v řízení a zájmu veřejnosti v demokratické společnosti na poznání důvodů soudního rozhodnutí [rozsudek Evropského soudu pro lidská práva ve věci Tatishvili proti Rusku ze dne 22. 2. 2007 č. 1509/02, § 58; či nálezy Ústavního soudu sp. zn. II. ÚS 2588/16 ze dne 24. 11. 2016 (N 223/83 SbNU 481), bod 9]. Obecný soud tedy nemůže ignorovat argument účastníka řízení, kterým odkazuje na předchozí pravomocné soudní rozhodnutí ohledně shodné právní otázky, ale musí se s tímto zásadním argumentem ve svém odůvodnění náležitě vypořádat (viz nálezy sp. zn. II. ÚS 2588/16, bod 15).

II. b) Aplikace obecných principů na projednávanou věc

22. Právo na přístup k soudu nesmí skončit za mřížemi věznice. Přístup obecných soudů by však přesně k tomuto důsledku vedl. Obecné soudy sledovaly primárně jen zájem na zajištění finančního příjmu do státního rozpočtu. Stěžovatele vůbec "nevpustily" do řízení, které zahájil svým návrhem na vydání elektronického platebního rozkazu. Podle Ústavního soudu v tomto konkrétním případě však neexistoval přiměřený vztah mezi použitými prostředky a sledovaným cílem. Výklad § 138 odst. 1 zákona č. 99/1963 Sb., občanský soudní řád, ve znění pozdějších předpisů, (dále jen "o. s. ř."), který obecné soudy zaujaly, podle Ústavního soudu v extrémní míře vybočil z rámce vymezeného principy spravedlnosti.

23. Městský soud výslovně uvedl, že situace, ve které se stěžovatel ocitl, je důsledkem jeho trestné činnosti. Naznačil, že by za stěžovatele mohl soudní poplatek uhradit někdo jiný. A vytkl mu, že se nechal v této věci sám zastoupit advokátem. Z toho má také plynout, že si prostředky na zaplacení soudního poplatku mohl opatřit. Proto městský soud trval na zaplacení soudního poplatku ve výši 28 000 Kč. Ústavní soud nemůže aprobovat ani jeden z těchto argumentů. Odmítnutí osvobodit od soudního poplatku všechny osoby, které se dostaly do nepříznivých poměrů v důsledku trestné činnosti, by se materiálně rovnalo odnětí pravomoci soudů rozhodovat o celé množině občanskoprávních žalob takových osob. To judikatura Evropského soudu pro lidská práva popsaná výše zakazuje. Argumentace městského soudu, se kterou krajský i Nejvyšší soud souhlasily, by navíc ve svém důsledku znamenala odepření přístupu soudu všem osobám, které se dostaly do finančních nesnází "vlastní vinou", nejen osob trestně odsouzených. Důvěryhodný stát a demokratická společnost založená na rovnosti lidí však nemůže vylučovat z přístupu k základním právům lidí jen podle jejich majetkové či sociální situace.

24. Zcela nepřiměřený je pak požadavek městského soudu, aby za stěžovatele uhradil soudní poplatek někdo jiný z jeho rodiny či blízkého okolí. Nejen, že nemá zákonnou ani judikatorní oporu, ale jeho uznání Ústavním soudem by vedlo k "absolutizaci" povinnosti uhradit soudní poplatek a vyprázdnění institutu osvobození od soudních poplatků. To vše by vedlo k zásahu do samotné podstaty práva na přístup k soudu. Stejně tak Ústavní soud musí odmítnout argument městského soudu, který stěžovatele neosvobodil od soudního poplatku, protože se nechal zastoupit advokátem, jehož odměnu vyčíslil na 34 200 Kč. Městský soud zřejmě opomněl skutečnost, že podle § 142 odst. 1 o. s. ř. soud přizná účastníku, který měl ve věci plný úspěch, náhradu nákladů potřebných k účelnému uplatňování nebo bránění práva proti účastníku, který ve věci úspěch neměl. Mezi náklady potřebné

k účelnému uplatňování práva pak samozřejmě patří i odměna za zastupování (§ 137 odst. 1 a 2 o. s. ř.). V případě úspěchu stěžovatelova návrhu by tedy náklady za zastoupení platil žalovaný. Kolik by v takové situaci činila odměna za zastupování, nemá z této perspektivy žádný vliv na posouzení schopnosti stěžovatele soudní poplatek uhradit. Pohled městského soudu proto byl v těchto třech aspektech chybný.

25. Krajský soud kromě souhlasu se závěry městského soudu přičetl stěžovateli k tíži, že vlastní nemovité věci, byť exekučně postižené. Zdůraznil výjimečnost osvobození od soudního poplatku v plné výši. Ani nedostatek prostředků na účtu či v hotovosti ho neobměkčil. Opět zdůraznil, že k osvobození mohou vést pouze mimořádné případy, ve kterých se poplatník nezaviněně ocitne v celkově nepříznivé situaci. Jak ovšem uvádí výše citovaná judikatura Ústavního soudu, ústavně nelze rozlišovat potenciální žadatele o tuto výjimku podle způsobu a okolností, za nichž vznikl problém, který je obsahem řízení. Stejně tak nelze rozlišovat účastníka podle povolání či profese. Obecné soudy mají naopak při posuzování opodstatněnosti návrhu na osvobození od soudních poplatků vycházet zásadně z aktuálních majetkových poměrů, nikoliv tedy minulých či budoucích (srov. výše citované nálezy sp. zn. I. ÚS 731/13 či sp. zn. IV. ÚS 659/12).

26. Nejvyšší soud pak na závěry předchozích dvou instancí navázal. Kromě argumentu, že si stěžovatel celou situaci zavinil výlučně svým protiprávním jednáním, poukázal na skutečnost, že spoluvlastní jisté nemovité věci. Přestože je zatěžuje zástavní právo, nelze v takovém případě podle Nejvyššího soudu říci, že stěžovatelovy majetkové poměry odůvodňují jeho osvobození od soudního poplatku. Nejvyšší soud však celou situaci značně zjednodušil do takové míry, že se projednávaná věc podle Ústavního soudu vymyká principům spravedlnosti. Stěžovatel v průběhu celého řízení namítal, že jeho majetek postihlo několik exekucí. Proto se svým majetkem nemůže nakládat. Bylo s ním zahájeno insolvenční řízení, kde se bude rozhodovat o jeho úpadku. Jeho měsíční příjem pak činí (po odečtení nákladů na výkon trestu) 350 Kč. Při uvážení těchto informací si Ústavní soud neumí představit, co ještě by stěžovatel musel učinit a jak ještě by svou objektivní neschopnost uhradit soudní poplatek ve výši 28 000 Kč měl osvědčit, aby se i z pohledu soudů rozhodujících v této věci kvalifikoval pro osvobození. Z napadených rozhodnutí naopak vyplývá mechanický závěr o "vyloučení" stěžovatele z možnosti vůbec dosáhnout na osvobození od soudního poplatku, protože spáchal trestný čin, a proto se dostal do majetkových nesnází. To neodpovídá ani zákonu, ani výše popsaným ústavním požadavkům.

27. Obecné soudy navíc nezareagovaly adekvátním způsobem, který by odpovídal judikatuře Evropského soudu pro lidská práva a Ústavního soudu, na argument stěžovatele, že ho Vrchní soud v Praze v jiné civilní věci osvobodil od soudního poplatku. Stěžovatel o této skutečnosti uvědomil městský soud. Dané rozhodnutí je součástí jeho spisového materiálu. V samotném rozhodnutí se o něm však městský soud nezmiňuje. Stěžovatel pak výslovně na rozhodnutí Vrchního soudu v Praze poukázal v odvolání proti usnesení městského soudu. Krajský soud na něj ovšem také nijak nezareagoval. Stěžovatel na toto pochybení krajského soudu upozornil v dovolání, kde opět stejný argument vznesl. Ani Nejvyšší soud ve svém usnesení neuvedl jasnou reakci. Dané otázky se zřejmě má týkat část odůvodnění usnesení Nejvyššího soudu, ve které zdůrazňuje, že se pro "přiznání osvobození od soudních poplatků vyžaduje vždy zhodnocení konkrétních okolností každého případu, které nelze objektivizovat. Rozhodování o žádostech účastníků řízení o přiznání osvobození od soudních poplatků nelze zobecnit, neboť je na soudu, aby s ohledem na konkrétní okolnosti každého případu posoudil, zda v souhrnu všech zjištěných skutečností převáží hlediska svědčící pro osvobození od soudních poplatků nebo naopak pro jeho nepřiznání".

28. Takové zdůvodnění však s ohledem na principy plynoucí z výše citované judikatury nelze považovat za náležité. Pokud stěžovatel argumentoval, že ho Vrchní soud v Praze od soudního poplatku za prakticky stejné situace osvobodil, pak měly obecné soudy v této věci zdůvodnit, proč vykládají § 138 o. s. ř. v případě stěžovatele jinak, než to učinil Vrchní soud v Praze. Měly uvést, v čem je tato věc jiná, v čem se případně změnily okolnosti v takové míře, že nemohou následovat výklad uvedeného ustanovení, který v případě stěžovatele zaujal Vrchní soud v Praze. Tvzení, že závisí na konkrétních okolnostech každého případu, zda převáží hlediska svědčící pro osvobození od soudních poplatků, nepředstavuje náležité vypořádání se s předchozím pravomocným soudním rozhodnutím ohledně shodné právní otázky. Obecné soudy by musely být o mnoho konkrétnější, aby náležitě zdůvodnily, proč se tato věc od rozhodnutí Vrchního soudu v Praze natolik odlišuje, že je v ní třeba § 138 o. s. ř. vykládat jinak.

29. Ze všech těchto důvodů Ústavní soud dospěl k závěru, že projednávaná věc představuje výjimečný případ extrémního vybočení z rámce vymezeného principy spravedlnosti, ve kterém Ústavní soud musí kasačně zasáhnout do oblasti rozhodování obecných soudů, ve které jinak bývá velmi zdrženlivý. Ústavní soud nemůže přistoupit na podobně mechanický závěr o "vyloučení" stěžovatele z možnosti jakkoliv dosáhnout na osvobození od soudního poplatku, který obecné soudy v této věci zaujaly. Při jeho zobecnění by právo stěžovatele na přístup k soudu reálně končilo za mřížemi věznice. Právo na přístup k soudu by pro něj zůstalo právem teoretickým a iluzorním, nikoliv právem praktickým a efektivním, jak to ve své judikatuře vyžaduje Evropský soud pro lidská práva i Ústavní soud.

30. Ústavní soud naopak nespátřuje protiústavnost v tom, že usnesení městského soudu vydala vyšší soudní úřednice. Ustanovení § 11 zákona č. 121/2008 Sb., o vyšších soudních úřednících a vyšších úřednících státního zastupitelství a o změně souvisejících zákonů, ve znění pozdějších předpisů, obsahuje výčet úkonů, které vyšší soudní úředník v občanském soudním řízení nemůže provádět. Rozhodování o žádosti o osvobození od soudních poplatků se v tomto ustanovení neuvádí. Komentářová literatura dodává, že takové rozhodování je klasickou činností, kterou by měli vykonávat právě vyšší soudní úředníci, asistenti soudce, justiční čekatelé či soudní tajemníci (k tomu viz Jirsa, J. Občanské soudní řízení: soudcovský komentář: podle stavu k 1. 4. 2014.

Kniha II. § 79-180 občanského soudního řádu. Praha: Havlíček Brain Team, 2014, s. 384). Navíc neexistuje závazná nálezová judikatura, ze které by plynulo, že je rozhodování vyšších soudních úředníků (či asistentů soudce) o osvobození od soudního poplatku protiústavní [srov. usnesení Ústavního soudu sp. zn. III. ÚS 3838/15 ze dne 3. 5. 2016 či sp. zn. II. ÚS 3426/12 ze dne 15. 11. 2012 (v SbNU nepublikována)]. Tato konkrétní námitka proto důvodná nebyla.

III. Závěr

31. Ústavní soud ústavní stížnosti stěžovatele vyhověl a zrušil usnesení Nejvyššího soudu ze dne 8. 8. 2017 č. j. 28 Cdo 3275/2017-116, usnesení Krajského soudu v Brně ze dne 2. 3. 2017 č. j. 70 Co 37/2017-24 a usnesení Městského soudu v Brně ze dne 10. 1. 2017 č. j. EPR 158454/2016-14. Věc se proto vrací k Městskému soudu v Brně k novému projednání [§ 82 odst. 2 písm. a) a odst. 3 písm. a) zákona o Ústavním soudu]. Městský soud v Brně je v dalším řízení vázán právním názorem Ústavního soudu. Bude muset znovu posoudit žádost stěžovatele o osvobození od soudního poplatku a s náležitým odůvodněním, respektujícím závěry tohoto nálezu, o ní rozhodnout.

32. Ústavní soud rozhodl o ústavní stížnosti bez nařízení jednání, neboť dospěl k závěru, že by od něj nebylo možno očekávat další objasnění věci (§ 44 zákona o Ústavním soudu).

2. Nález Ústavního soudu sp. zn. II. ÚS 1866/20 ze dne 1. 9. 2020; N 175/102 SbNU 45 Rozhodování soudu o žádosti účastníka řízení o ustanovení konkrétního zástupce

Ústavní soud rozhodl v senátě složeném z předsedkyně senátu Kateřiny Šimáčkové (soudkyně zpravodajka) a soudců Ludvíka Davida a Davida Uhlíře o ústavní stížnosti stěžovatele R. R., zastoupeného Mgr. Martinem Bugajem, advokátem, se sídlem Komenského 12/1, Bruntál, proti části výroku usnesení Městského soudu v Praze č. j. 91 Co 190/2020-32 ze dne 16. června 2020, za účasti Městského soudu v Praze jako účastníka řízení, takto:

I. Částí výroku usnesení Městského soudu v Praze č. j. 91 Co 190/2020-32 ze dne 16. června 2020, již byl stěžovateli k ochraně jeho zájmů ustanoven zástupce advokát Mgr. Ondřej Mičaník, U Skleníku 1905/7, 700 30 Ostrava, bylo porušeno základní právo stěžovatele na soudní ochranu podle čl. 36 odst. 1 Listiny základních práv a svobod ve spojení s právem na právní pomoc podle čl. 37 odst. 2 Listiny základních práv a svobod.

II. Toto rozhodnutí se proto v uvedeném rozsahu ruší.

Odůvodnění

I. Vymezení věci a předchozí průběh řízení

1. Ústavní stížností se stěžovatel domáhá zrušení v záhlaví označené části rozhodnutí Městského soudu v Praze (dále též jen "městský soud") pro zásah do svého práva na právní pomoc podle čl. 37 odst. 2 a práva na soudní ochranu podle čl. 36 odst. 1 Listiny základních práv a svobod (dále jen "Listina").

2. Stěžovatel se obrátil na Obvodní soud pro Prahu 2 se žádostí o přiznání osvobození od soudních poplatků a ustanovení zástupce z řad advokátů. Ve své žádosti vysvětlil, že hodlá podat žalobu na společnost VaVeDa, s. r. o., již se chce domáhat částky ve výši 2 433 Kč z titulu nevyřízení reklamace předem zaplaceného zboží. Dále ve své žádosti popsal své majetkové a sociální poměry; uvedl, že je starobní důchodce a vdovec a důchod je jediným zdrojem jeho příjmů, a popsal a doložil své závazky i majetkovou situaci. Současně navrhl, aby mu byl ustanoven zástupce z řad advokátů, a to Mgr. Martin Bugaj, se sídlem Bruntál, Komenského 12/1, ke kterému chová důvěru, jeho kancelář se navíc specializuje na danou oblast práva, často se pohybuje v místě jeho bydliště a je s věcí předběžně obeznámen, protože by se mu s ním dobře a jednoduše komunikovalo.

3. Obvodní soud pro Prahu 2 rozhodl usnesením č. j. 32 Nc 801/2020-25 ze dne 24. dubna 2020, že se osvobození od placení soudních poplatků stěžovateli nepřiznává a návrh na ustanovení zástupce z řad advokátů se zamítá. Obvodní soud pro Prahu 2 dospěl k závěru, že stěžovatel věrohodným způsobem dostatečně neprokázal své poměry a že jeho situace není natolik nepříznivá, aby byly na jeho straně shledány zvláště závažné důvody pro přiznání osvobození tak, jak to předpokládá § 138 odst. 1 zákona č. 99/1963 Sb., občanský soudní řád, ve znění pozdějších předpisů, (dále jen "o. s. ř."). Tento svůj závěr soud opřel o to, že stěžovatel zmínil v textu své žádosti, že žije sám, ale v příslušném formuláři uvedl, že žije ve společné domácnosti se synem. Soud z toho dovodil, že není zřejmé, kolik syn přispívá na společnou domácnost a zda o stěžovatele pečuje. Navíc dle názoru soudu je s podáním žaloby na částku ve výši 2 433 Kč spojen soudní poplatek ve výši 1 000 Kč, který bude stěžovatel schopen nést. Z podání stěžovatele pak soud vyvodil, že věc poměrně dobře popsal, tudíž se orientuje a ustanovení zástupce není nezbytně třeba k ochraně jeho zájmů.

4. Proti tomuto rozhodnutí podal stěžovatel odvolání, jemuž Městský soud v Praze napadeným usnesením vyhověl v tom, že stěžovateli přiznal osvobození od soudních poplatků a současně mu k ochraně jeho zájmů ustanovil zástupce advokáta Mgr. Ondřeje Mičaníka, U Skleníku 1905/7, 700 30 Ostrava. Osvobození od soudních poplatků odvolací soud vysvětlil tak, že stěžovatel dostatečně prokázal, že jeho příjmy jsou omezené, a doložil své zdravotní obtíže. Vzhledem k nim pak není podle městského soudu jako soudu odvolacího stěžovatel schopen sám vyřizovat svou záležitost před soudem. S ohledem na to odvolací soud shledal předpoklady zvláštního zřetele hodné ve smyslu § 138 o. s. ř. pro přiznání osvobození od soudních poplatků i pro ustanovení zástupce ve smyslu § 30 odst. 1 a 2 o. s. ř. V napadeném usnesení městský soud nijak nezminil, proč nevyhověl žádosti stěžovatele o ustanovení advokáta Mgr. Martina Bugaje jeho zástupcem ani proč zvolil advokáta Mgr. Ondřeje Mičaníka.

II. Argumentace účastníků řízení

5. Stěžovatel ve své ústavní stížnosti vyjadřuje nesouhlas s tím, že mu byl ustanoven zástupcem advokát Mgr. Ondřej Mičaník. Ve své žádosti o ustanovení zástupce totiž uvedl jako vhodného zástupce Mgr. Martina Bugaje, který se specializuje na žalovanou oblast práva. Stěžovatel s tímto advokátem byl v kontaktu a chová k němu plnou důvěru. Městský soud mu však v nyní projednávané věci ustanovil zástupce jiného bez sebemenšího vysvětlení, proč nevyhověl jeho návrhu. Stěžovatel namítá, že městský soud své rozhodnutí dostatečně neodůvodnil. Neuvedl totiž nic jiného než to, že tomuto účastníkovi ustanovil zástupce k ochraně jeho zájmů z řad advokátů, jako by stěžovatel žádného konkrétního zástupce nenavrhoval.

6. Stěžovatel dále odkázal mimo jiné na rozhodnutí rozšířeného senátu Nejvyššího správního soudu č. j. 7 Azs 24/2008-141 ze dne 21. prosince 2009 (všechna citovaná rozhodnutí Nejvyššího správního soudu jsou dostupná na www.nssoud.cz), neboť i přes to, že se jedná o jinou oblast práva, není důvodu posuzovat žádosti o konkrétní zástupce jinak v civilním řízení a jinak v soudním řízení správním. Podle uvedené judikatury bude namíste vyhovět návrhu na ustanovení konkrétního zástupce především tehdy, bude-li takové rozhodnutí opřeno o rozumné a věcné důvody a současně nebude v rozporu s jinými hledisky, které je nezbytné při rozhodnutí o konkrétní osobě zástupce vzít v úvahu. Typicky účastník řízení navrhuje určitou konkrétní osobu tehdy, má-li k ní z určitých důvodů vybudován vztah důvěry, z něhož vyvozuje, že právě ona bude řádně hájit jeho zájmy. Tato důvěra přitom představuje jeden ze základních atributů vztahu mezi advokátem a jeho klientem. Vztah důvěry často vznikne tehdy, zabývala-li se navrhovaná osoba jako zástupce již dříve věci účastníka řízení (např. v jiném řízení před orgány veřejné moci), zastupovala-li jej v jiné jeho věci, je-li z jiných důvodů obeznámena více než jiné osoby s jeho věcí či s jejími významnými aspekty nebo má-li určité specifické vlastnosti, schopnosti či dovednosti, které jsou předpokladem pro to, že by mohla ve věci účastníka řízení, s přihlédnutím ke konkrétním okolnostem, vystupovat účinněji než jiné osoby. Takovými specifickými schopnostmi, vlastnostmi či dovednostmi může být například specializace navrhovaného zástupce na určitá právní odvětví či schopnost komunikovat s účastníkem řízení v jeho mateřštině nebo jiném jazyce, kterým se dorozumí.

7. Stěžovatel si je vědom, že mohou být i takové situace, kdy nebude vhodné návrhu na ustanovení konkrétního zástupce vyhovět, například pokud vzhledem k místu konání soudního řízení či k místu pobytu účastníka řízení by komunikace zástupce se soudem, s účastníkem či s jinými osobami narážela na neúměrné obtíže, nebo pokud je navrhovaný zástupce toho času zaneprázdněn poskytováním právní pomoci jiným osobám. Každopádně je však třeba trvat na tom, že pokud soud návrhu účastníka na ustanovení konkrétního zástupce nevyhoví, je povinen své rozhodnutí přezkoumatelným způsobem odůvodnit. Tuto povinnost v případě usnesení, kterým se zamítá žádost o ustanovení zástupce, již výslovně potvrdil rozšířený senát Nejvyššího správního soudu ve svém usnesení č. j. 8 As 21/2005-101 ze dne 25. dubna 2006, v němž uvedl, že byť rozhodnutí o zamítnutí žádosti o ustanovení zástupce je rozhodnutím, jímž se řízení nekončí, a jakkoliv by ho bylo možno formálně posoudit jako rozhodnutí, jímž se nikomu neukládá povinnost, nelze takové rozhodnutí se zřetelem k jeho významu a možnému výraznému zásahu do práv účastníka řadit mezi rozhodnutí, která nemusí obsahovat odůvodnění. Uvedená povinnost odůvodnění by se pak podle stěžovatele měla analogicky vztahovat i na rozhodnutí o ustanovení jiného zástupce, než kterého účastník ve svém návrhu označil.

8. K osobě jím navrženého advokáta pak stěžovatel ve své ústavní stížnosti uvedl, že tento advokát, jehož sídlo je v Bruntále, je jistě s to komunikovat se soudem v Praze bez neúměrných obtíží. Určitě nelze za takovou obtíž považovat to, že stát bude muset případně zaplatit vyšší náklady na advokátovu dopravu (v řádu několika stovek Kč) či snad prostou skutečnost, že se advokát - bude-li třeba porady - bude muset přemístit z Bruntálu do Ostravy. Navíc, i kdybychom takový závěr připustili, znamenalo by to podle stěžovatele, že je této neúměrné obtíži vystaven on sám, pokud by se chtěl dopravit za ustanoveným advokátem z místa svého trvalého bydliště do městské části Jih.

9. Ústavní soud vyzval k vyjádření k ústavní stížnosti též Městský soud v Praze jako účastníka řízení a společnost VaVeDa, s. r. o., která na tuto výzvu nijak nereagovala, a vzhledem k zaslanému poučení se tak vzdala postavení vedlejší účastnice řízení před Ústavním soudem.

10. Městský soud v Praze ve svém vyjádření k ústavní stížnosti uvedl, že při výběru zástupce vzal v úvahu jak místo bydliště stěžovatele, tak potřebnou specializaci advokáta. Dále dodal, že stěžovatel ve svém odvolání neuvedl, že navrhuje ustanovit konkrétního zástupce.

III. Procesní předpoklady řízení před Ústavním soudem

11. K projednání ústavní stížnosti je Ústavní soud příslušný a jde zároveň o návrh přípustný, neboť stěžovatel vyčerpal všechny procesní prostředky, které mu zákon k ochraně jeho práva poskytuje [§ 75 odst. 1 zákona č. 182/1993 Sb., o Ústavním soudu, ve znění pozdějších předpisů, (dále jen "zákon o Ústavním soudu")]. Ústavní stížnost byla podána včas (§ 72 odst. 3 zákona o Ústavním soudu), oprávněnou osobou, která je řádně zastoupena (§ 30 odst. 1 zákona o Ústavním soudu), a je i jinak procesně bezvadná.

12. Byť i stěžovatel formuloval ústavní stížnost jako návrh na zrušení celého výroku usnesení Městského soudu v Praze č. j. 91 Co 190/2020-32 ze dne 16. června 2020, jímž bylo určeno, že se stěžovateli přiznává osvobození od soudních poplatků a současně se mu k ochraně jeho zájmů ustanovuje zástupce advokát Mgr. Ondřej Mičanič, U Skleníku 1905/7, 700 30 Ostrava, Ústavní soud z obsahu podání dospěl k závěru, že stěžovatel brojí jen proti té části výroku, již mu byl ustanoven jmenovaný advokát jako zástupce. Z toho důvodu rozhodl ve výroku tohoto nálezu o napadeném rozhodnutí v uvedeném rozsahu; a ve zbylém rozsahu nepovažoval za nutné na něj procesně reagovat.

IV. Posouzení důvodnosti ústavní stížnosti

13. Ústavní soud předesílá, že je soudním orgánem ochrany ústavnosti (čl. 83 Ústavy České republiky). V řízení o individuální ústavní stížnosti podle čl. 87 odst. 1 písm. d) Ústavy se proto zásadně nezabývá otázkami interpretace a aplikace podústavního práva, ale jen tím, zda nedošlo k porušení ústavně zaručených základních práv a svobod jednotlivce. V nyní posuzovaném případě je ve hře jedno ze zásadních práv účastníka soudního řízení, a to právo na právní pomoc. Podle čl. 37 odst. 2 Listiny má každý právo na právní pomoc v řízení před soudy, jinými státními orgány či orgány veřejné správy, a to od počátku řízení. Z toho důvodu nabývají procesní postupy obecných soudů, například kvalita odůvodnění rozhodnutí či zásada, aby bylo se všemi účastníky řízení ve stejných situacích zacházeno stejně, na ústavním rozměru.

14. I v obecné rovině je součástí práva na soudní ochranu a ústavních záruk spravedlivého procesu vyplývajících zejména z čl. 36 odst. 1 Listiny a čl. 6 odst. 1 Úmluvy o ochraně lidských práv a základních svobod (dále jen "Úmluva") požadavek náležitého odůvodnění soudních rozhodnutí [nález sp. zn. III. ÚS 84/94 ze dne 20. 6. 1995 (N 34/3 SbNU 257), nález sp. zn. Pl. ÚS 1/03 ze dne 11. 2. 2004 (N 15/32 SbNU 131; 153/2004 Sb.); všechna rozhodnutí Ústavního soudu citovaná v tomto nálezu jsou dostupná též na <https://nalus.usoud.cz>]. Smyslem odůvodnění je především seznámení účastníků řízení s úvahami, na nichž soud založil své rozhodnutí, a též dodržení principu vyloučení libovůle. Požadavkem na řádné odůvodnění je nutno rozumět přiměřenou míru odůvodnění. Potřebný rozsah nezbytného odůvodnění se odvíjí od předmětu řízení a povahy rozhodnutí, jakož i od návrhů a argumentů uplatněných účastníky řízení, s kterými se soudy musí adekvátně vypořádat; musí být tedy posuzován ve světle okolností každého případu, ale nelze jej chápat tak, že vyžaduje podrobnou odpověď na každý argument [usnesení sp. zn. IV. ÚS 360/99 ze dne 25. 10. 1999 (U 68/16 SbNU 363), nález sp. zn. III. ÚS 961/09 ze dne 22. 9. 2009 (N 207/54 SbNU 565); podobně též například rozsudek Evropského soudu pro lidská práva (dále též jen "ESLP") ve věci Van de Hurk proti Nizozemí ze dne 19. 4. 1994 č. 16034/90, § 61, a rozsudek ESLP ve věci Ruiz Torija proti Španělsku ze dne 9. 12. 1994 č. 18390/91, § 29; citovaná rozhodnutí ESLP jsou dostupná na <https://hudoc.echr.coe.int>]. Jako celek však odůvodnění musí účastníkům řízení umožňovat seznatelnost těch úvah soudu, jež byly relevantní pro výsledek řízení, a tím přezkoumatelnost soudního rozhodnutí z hlediska zákonnosti i věcné správnosti. To vše je třeba účastníkům řízení zaručit tím spíše tehdy, když je příslušným rozhodnutím realizováno jejich základní právo či zasahováno do něj.

15. Právo na právní pomoc je zakotveno nejen v Listině, ale také v řadě mezinárodních dokumentů. Aplikačně významná je především úprava obsažená v Úmluvě. Ačkoliv je zde právo na právní pomoc výslovně zajištěno pouze pro trestní věci [čl. 6 odst. 3 písm. c) Úmluvy], Evropský soud pro lidská práva dovodil, že právo na právní pomoc ve věcech civilních je rovněž obsaženo v čl. 6 odst. 1 Úmluvy (rozsudek ESLP ve věci Airey proti Irsku ze dne 9. 10. 1979 č. 6289/73, § 26; obdobně rozsudek ESLP McVicar proti Spojenému království ze dne 7. 5. 2002 č. 46311/99, § 47). Kromě Úmluvy je právo na právní pomoc zakotveno například v čl. 14 Mezinárodního paktu o občanských a politických právech nebo v čl. 20 a násl. Úmluvy o civilním řízení z roku 1954 (publikována pod č. 72/1966 Sb.).

16. Právo na právní pomoc má dvojí povahu. V první řadě zaručuje každému, aby se mohl nechat v řízení zastupovat osobou znalou práva (zpravidla advokátem), přičemž do tohoto práva může stát zasahovat jen zcela výjimečně, například z důvodu zneužití práva (srov. rozsudek Nejvyššího správního soudu č. j. 1 As 27/2011-81 ze dne 4. 5. 2011). Současně však právo na právní pomoc zahrnuje pozitivní závazky, které musí stát plnit. Podle judikatury ESLP je stát povinen (aktivně) zajistit efektivní přístup k soudu, včetně toho, aby účastníci řízení měli možnost dostatečně a náležitě prezentovat a hájit svou věc u soudu (rozsudek ve věci Airey proti Irsku, citovaný výše, § 25 a 24). To může vyžadovat i zajištění právní pomoci, je-li nezbytná pro efektivní přístup k soudu vzhledem k povinnému zastoupení před soudem či s ohledem na složitost procesu nebo samotného případu (rozsudek ve věci Airey proti Irsku, citovaný výše, § 26; rozsudek ve věci McVicar proti Spojenému království, citovaný výše, § 47). Účastníkům řízení není nutné takto zajistit naprostou rovnost zbraní, ale každý z nich musí mít dostatečnou možnost hájit své zájmy a nesmí být v postavení, které jej podstatně znevýhodňuje oproti protistraně (rozsudek ESLP ve věci Steel a Morris proti Spojenému království ze dne 15. 2. 2005 č. 68416/01, § 62). Obecně však ESLP ponechává stanovení konkrétních prostředků pro dosažení uvedeného cíle (efektivního přístupu k soudu) na uvážení každého členského státu (rozsudek ve věci Airey proti Irsku, citovaný výše, § 26; rozsudek ve věci McVicar proti Spojenému království, citovaný výše, § 48; či rozsudek

ve věci Steel a Morris proti Spojenému království, citovaný výše, § 60). K dosažení žádoucího výsledku v tuzemském civilním soudnictví slouží více právních institutů; jedním z nich je i ustanovení zástupce účastníkovi, který splňuje předpoklady pro osvobození od soudních poplatků, podle § 30 o. s. ř. Tato možnost se označuje též jako právo na bezplatnou právní pomoc.

17. Evropský soud pro lidská práva při hodnocení naplnění či naopak porušení práva na bezplatnou právní pomoc posuzuje vždy konkrétní okolnosti daného případu, přičemž přihlíží, mezi jiným, k důležitosti sporu pro účastníka řízení, složitosti relevantní právní úpravy i procesních pravidel či schopnosti samotného účastníka zastupovat v řízení své zájmy a argumentovat sám (rozsudek ve věci Steel a Morris proti Spojenému království, citovaný výše, § 61), dále též k obtížnosti dokazování a jednoznačnosti pravidel týkajících se dokazování, míře emoční účasti účastníka řízení ve sporu (případně vylučující efektivní hájení svých zájmů), dlouhodobé finanční situaci účastníka, jeho vzdělání a zkušenostem, sociálním poměrům (srov. rozsudek ve věci Airey proti Irsku, citovaný výše, § 24 a 26; rozsudek ve věci McVicar proti Spojenému království, citovaný výše, § 49 a 51-61) apod. (srov. též rozsudek Nejvyššího správního soudu č. j. 6 As 23/2013-9 ze dne 3. 4. 2013).

18. Také podle judikatury Ústavního soudu je právo na právní pomoc nezbytným předpokladem pro naplnění práva na efektivní přístup k soudu včetně práva na efektivní obranu a vede k naplnění rovnosti účastníků v řízení podle čl. 37 odst. 3 Listiny [nález sp. zn. I. ÚS 3849/11 ze dne 12. 8. 2014 (N 151/74 SbNU 289), body 9 a 11]. Ústavní soud současně opakovaně upozorňuje na skutečnost, že právo na bezplatnou právní pomoc není na podústavní úrovni dosud uspokojivě provedeno [nález sp. zn. I. ÚS 1024/15 ze dne 1. 8. 2016 (N 139/82 SbNU 229), bod 29; nález sp. zn. I. ÚS 848/16 ze dne 13. 9. 2016 (N 174/82 SbNU 693), bod 21; nález sp. zn. I. ÚS 630/16 ze dne 29. 11. 2016 (N 227/83 SbNU 535), bod 53; obdobně též Baňouch, H. In Wagnerová, E. a kol. Listina základních práv a svobod. Komentář. Praha: Wolters Kluwer, 2012, s. 817 a násl.].

19. Obdobná právní úprava ustanovování zástupce pro bezplatnou právní pomoc, jako platí v civilním soudním řízení (§ 30 o. s. ř.), je zakotvena i v zákoně č. 150/2002 Sb., soudní řád správní, ve znění pozdějších předpisů, a to v jeho § 35 (původně v odstavci 8, posléze v odstavci 9 a podle aktuálně platného znění v odstavci 10). Jak již ve své argumentaci uvedl stěžovatel, Nejvyšší správní soud se ve své judikatuře zabýval otázkou ustanovení zástupce pro účely bezplatné právní pomoci v případech, že návrhatel požádá o ustanovení konkrétní osoby jako svého zástupce. V rozhodnutí rozšířeného senátu (usnesení č. j. 7 Azs 24/2008-142, citovaném výše) Nejvyšší správní soud shledal, že jestliže účastník řízení splňující zákonem stanovené předpoklady pro ustanovení zástupce navrhne ustanovit svým zástupcem konkrétní osobu a zjistí-li soud, že tento návrh je opřen o rozumné a věcně oprávněné důvody, pak zpravidla takovému návrhu vyhová. Pokud soud nevyhoví návrhu účastníka řízení na ustanovení konkrétního zástupce, je povinen své rozhodnutí přezkoumatelným způsobem odůvodnit.

20. K uvedenému závěru Nejvyšší správní soud v citovaném rozhodnutí doplnil, že navrhne-li účastník řízení konkrétní osobu, která by jej měla zastupovat, obvykle tak činí z důvodů, které pokládá za rozumné a věcně oprávněné. Typicky účastník řízení navrhuje určitou konkrétní osobu tehdy, má-li k ní z určitých důvodů vybudován vztah důvěry, z něhož vyvozuje, že právě ona bude řádně hájit jeho zájmy. Tato důvěra přitom představuje jeden ze základních atributů vztahu mezi advokátem a jeho klientem. Vyhovět návrhu na ustanovení konkrétního zástupce tak bude namísto především tehdy, bude-li takové rozhodnutí opřeno o rozumné a věcné důvody a současně nebude v rozporu s jinými hledisky, která je nezbytné vzít v úvahu při rozhodnutí o konkrétní osobě zástupce. Právo účastníka řízení na ustanovení konkrétního zástupce ovšem nepochybně nemůže mít podobu práva absolutního. Za rozumné a věcně oprávněné důvody tak zpravidla nebude možno považovat návrh na ustanovení konkrétního zástupce jen proto, že takový zástupce je všeobecně znám (například díky tomu, že často vystupuje v médiích nebo že se jako advokát těší vynikající pověsti). Další meze práva na ustanovení konkrétního zástupce pak zcela jistě musí existovat pro případ možného zneužití předmětného práva (opakované změny návrhu na konkrétního zástupce, zneužití práva na ustanovení konkrétního zástupce jako obstrukčního prostředku pro řízení před soudem apod.). Důvodem pro nevyhovění návrhu na ustanovení konkrétního zástupce mohou být především okolnosti, které svojí povahou či významem převažují nad respektováním rozumných a věcně oprávněných důvodů, které účastník uvedl ve svém návrhu. Takové okolnosti, pro které nebude vhodné návrhu na ustanovení konkrétního zástupce vyhovět, budou spočívat například v tom, že vzhledem k místu konání soudního řízení či k místu pobytu účastníka řízení by komunikace zástupce se soudem, s účastníkem či s jinými osobami narážela na neúměrné obtíže nebo že navrhovaný zástupce je toho času zaneprázdněn poskytováním právní pomoci jiným osobám a není schopen se věci účastníka řízení věnovat s potřebnou péčí. V tomto ohledu je podle Nejvyššího správního soudu nicméně třeba trvat na tom, že pokud soud návrhu účastníka na ustanovení konkrétního zástupce nevyhoví, je povinen své rozhodnutí přezkoumatelným způsobem odůvodnit.

21. Ústavní soud hodnotí popsané závěry Nejvyššího správního soudu jako plně ústavně konformní a realizující právo na bezplatnou právní pomoc způsobem vyžadovaným českou Listinou i odpovídajícím mezinárodním závazkům České republiky. Z ústavního pořádku navíc vyplývá, že na realizaci práva na ustanovení zástupce jakožto integrální součásti ústavně zaručeného práva na právní pomoc je třeba nazírat především z hlediska materiálního. Jinak řečeno, důraz v tomto ohledu musí být kladen předně na zajištění maximální možné reálné ochrany práv účastníků řízení; ustanovené zastoupení by tak nemělo být v žádném případě zastoupením toliko formálním a není žádný důvod, aby si nemajetná osoba nemohla na rozdíl od majetné osoby svého zástupce zvolit, není-li to v rozporu s možnostmi tohoto zástupce či jinými důležitými důvody. Takovýto postup navíc zpravidla ani nebude vést k vyšším nárokům na financování bezplatné právní pomoci.

22. I zákonodárce počítá s tím, že jen vztah vzájemné důvěry mezi advokátem a klientem je předpokladem pro řádné poskytování právních služeb (srov. § 20 odst. 2 zákona č. 85/1996 Sb., o advokacii, ve znění pozdějších předpisů). Je pak zřejmé, že

jednotlivec bude vyšší důvěru vztahovat k advokátovi, jehož si vybere (například podle dobrých zkušeností s jejich vzájemnou spoluprací v minulosti), než k advokátovi, jehož nezná a jenž mu byl ustanoven soudem v rozporu s jeho přáním.

23. Ústavní soud podotýká, že Nejvyšší soud se ve své rozhodovací praxi obdobnou tematikou nezabýval, nevyslovil se tedy k otázce, jak mají postupovat civilní soudy v případě, že účastník, u nějž jsou naplněny předpoklady pro ustanovení zástupce podle § 30 o. s. ř., požádá o ustanovení konkrétního zástupce (advokáta). Ústavní soud nicméně neshledal žádný důvod, proč by měl být v civilním řízení standard ochrany práva na bezplatnou právní pomoc nižší než v soudním řízení správním; takový důvod nezakládá ani skutečnost, že v civilním řízení se rozhoduje zpravidla o horizontálních vztazích mezi účastníky postavenými naroveň, kdežto v soudním řízení správním o vertikálních vztazích, při nichž byl v předchozím správním řízení jeden z účastníků v nadřazeném postavení, a to tím spíše, že pro všechny účastníky jakéhokoli soudního řízení platí, že jsou si v řízení rovni (čl. 37 odst. 3 Listiny). Odlišné zacházení s nemajetnými osobami v občanském soudním řízení oproti osobám v obdobném postavení v soudním řízení správním by muselo být opřeno o velmi přesvědčivé důvody, opodstatňující ústavní konformitu takového odlišného zacházení. Takové důvody však Ústavní soud neshledal a obecné soudy nepředložily.

24. V posuzované věci městský soud nevyhověl stěžovateli žádosti o ustanovení konkrétní osoby jeho zástupcem a toto své rozhodnutí ani nikterak nevysvětlil. Tím ovšem, jak vyplývá z výše uvedených závěrů, porušil stěžovatelovo právo na soudní ochranu, jakož i jeho právo na (bezplatnou) právní pomoc podle čl. 36 odst. 1 a čl. 37 odst. 2 Listiny. Stěžovatel svou žádost o ustanovení konkrétního advokáta svým zástupcem opřel o rozumné a věcné důvody, na něž však městský soud vůbec nereagoval; městský soud napadeným usnesením stěžovateli bez dalšího ustanovil zástupcem jinou osobu, aniž v odůvodnění rozhodnutí uvedl jakékoli důvody, které jej vedly k ustanovení konkrétní osoby zástupcem stěžovatele, respektive k neustanovení stěžovatelem navržené osoby. Takový postup - z pohledu ústavně zaručených práv stěžovatele - nemůže ospravedlnit ani městským soudem namítaná skutečnost, že stěžovatel návrh na stanovení konkrétního advokáta svým zástupcem vznesl jen v řízení před soudem prvního stupně a ve svém odvolání proti prvostupňovému rozhodnutí, kterým mu vůbec nebyl přiznán nárok na bezplatnou právní pomoc dle § 30 o. s. ř., již znovu nezopakoval jméno navrženého zástupce. Městský soud měl přesto povinnost se s návrhem stěžovatele na ustanovení konkrétního zástupce vypořádat, neboť ze spisu byl tento požadavek stěžovatele zřejmý a je třeba mít na paměti i to, že obzvláště při rozhodování o žádostech o poskytnutí bezplatné právní pomoci (ustanovení advokáta) nelze na podání žadatelů klást přespříliš formální (formalistické) požadavky, ježto právě tyto žadatelé se začasté dostatečně neorientují v soudních procesech a procedurách, potřebných náležitostech jednotlivých podání, stejně jako v relevantní právní úpravě. Chtěl-li tedy městský soud nevyhovět návrhu stěžovatele na ustanovení konkrétního zástupce, byl povinen stěžovateli vysvětlit, a to dostatečně pádnými důvody (ve smyslu shora uvedených závěrů), proč mu jako nemajetné osobě nebude ustanoven zástupce, jemuž stěžovatel jako zastupovaná osoba důvěruje a o němž si přeje, aby jej zastupoval.

V. Závěr

25. Ústavní soud rekapituluje, že ustanovení § 30 o. s. ř. je třeba ve světle ústavně zakotveného práva na právní pomoc podle čl. 37 odst. 2 Listiny vykládat tak, že splňuje-li účastník řízení zákonem stanovené předpoklady pro ustanovení zástupce a požádá-li o ustanovení konkrétní osoby svým zástupcem, přičemž tuto žádost opře o rozumné a věcně oprávněné důvody, pak soud zpravidla takové žádosti vyhově. Pokud soud v takovém případě žádosti účastníka o ustanovení konkrétního zástupce nevyhoví, je povinen své rozhodnutí přezkoumatelným způsobem odůvodnit, jinak poruší právo účastníka na soudní ochranu podle čl. 36 odst. 1 Listiny ve spojení s jeho právem na právní pomoc podle čl. 37 odst. 2 Listiny.

26. V projednávaném případě tak v dalším řízení bude povinností městského soudu, aby ve světle nosných důvodů vyjádřených v tomto nálezu posoudil stěžovatelovu žádost o ustanovení konkrétního advokáta svým zástupcem; a nevyhoví-li návrhu stěžovatele, je povinen svůj závěr v této věci řádně odůvodnit.

27. Podle § 82 odst. 1 a odst. 3 písm. a) zákona o Ústavním soudu vyhověl Ústavní soud ústavní stížnosti a zrušil napadené rozhodnutí v té části, jíž byl stěžovateli ustanoven jako zástupce advokát Mgr. Ondřej Mičaník, U Skleníku 1905/7, 700 30 Ostrava, jak je uvedeno ve výroku tohoto nálezu.